

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дин Александър Григоров Костов

за дисертационния труд на ас. Христо Анастасов Беров от

Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет,

Катедра „История на Византия и балканските народи“

за присъждане на образователната и научна степен "доктор"

по професионално направление 2.2. История и археология

на тема:

Балканската държава и балканският индустриалец:

*Социално-икономически профили на модернизацията и
индустриализацията по примера на Сърбия и България*

(1878-1912)

Дисертационният труд на Христо Беров се състои от увод, три глави, заключение, списък на използваните извори и литература - общо 231 страници плюс 12 страници приложения в табличен вид. Представен е и автореферат с обем от 61 стр. , в който са включени статии на автора по темата на дисертацията, които са под печат.

В увода (стр. 3-10) Христо Беров обосновава заниманието си с избраната тема с намерението си да „направи сравнително изследване на

икономическите елити на балканските страни в края на XIX и началото на XX век, което да послужи като отправна точка за анализ и интерпретация на проблемната модернизация, във всеки един смисъл, на обществата от региона.” След внимателна преценка на тематиката, съществуващите източници, литература и собствена подготовка в крайна сметка той е ограничил представения труд „до сравнително изследване на новоформираната се в края на деветнадесетото и началото на двадесетото столетие социална група на индустриалците-предприемачи, които със сигурност са част от стопанския елит и от модернизационните „агенти“ в едно общество. От друга страна спецификата на развитието на балканския район наложи обръщане на специално внимание на ролята на държавата като незаобиколим фактор в модернизирването на обществата като цяло и в стопанската сфера с акцент върху индустриалното развитие, в частност.” Не бих казал, че избраната проблематика е непозната и по нея липсват сериозни разработки, но е похвален стремежът на Хр. Беров да „събере” резултатите от досегашните изследвания и заедно с привличане на нови факти да предложи своя трактовка на разглеждания въпрос. Приветствам и сравнителния характер на неговата дисертация, макар и ограничена до два случая – тези на България и Сърбия. В избрания подход, както и в хронологичната му рамка, има научна логика, обусловена от стопанското развитие не само на Балканите, но и на Европа. Имам предвид хода на индустриализацията и на въвеждането на технологични иновации не само в индустрията на Стария континент, но и специфичните характеристики на този процес в отделните му региони – както в „центъра”, така и в „периферията”.

В увода си дисертантът обяснява и използваните от него термини „предприемачи“, „фабриканти“ и „индустриалци“, приемайки ги като синоними. Същото се отнася и до понятия като „фабрика“, „индустриално

предприятие“ и „индустриално заведение“. Още тук искам да направя забележка, че било необходимо да се направи уговорката, че както при тяхното използване, така и при анализа по темата проучването му се ограничава до преработвателната индустрия в Сърбия и България. „Индустриалци“ в тези две страни има и в добивната промишленост. Колкото и да са малко „предприемачите“ – местни или чужди – в нея, те поемат риск и насочват усилията си например към създаване и експлоатация на предприятия за добив на въглища и руди.

Първата глава на представения труд е озаглавена „Модернизация, икономика, индустриализация, елит (теоретични лутания и историографски тенденции)“ (стр. 11-36). Както е видно от названието ѝ, в нея авторът е направил опит да представи различните теоретични постановки, отнасящи се до изключително важни за изследваната тема процеси и понятия, като модернизация и модерност, индустриализация и индустриална революция, предприемачество и предприемачи, елити и пр. Използвани са основни теоретични и конкретноисторически изследвания по темата, като е представена пъстротата на различните становища, застъпвани от учените социолози, икономисти и историци. Няма да влизам в дискусия с автора относно изразените мнения в тази глава. Той има право на свободен избор измежду предлаганите на „научния пазар“ мнения и теории. Важното в случая е, че с изложението си Христо Беров показва, че отговаря на нивото на образователната и научна степен „доктор“ по история.

Същинското изследване в представения труд обхваща втора и трета глава, озаглавени съответно „Сръбското княжество/кралство и сръбския индустриалец“ (стр. 37-98) и „Българското княжество/царство и българския индустриалец“ (стр. 99-200).

В тях еднотипно са представени отделни аспекти от темата, обособени в седем параграфа, озаглавени Основата , Посоката, Развитие при държавата-мащеха, Развитие под крилото на държавата-майка, Резултатите от обгрижването, Лицата зад числата и Равносметката. По този начин на читателя се дава възможност да направи сравнение между двете страни.

В текста на втора и трета глава прави впечатление добрата информираност на автора по отношение на основните и голяма част от второстепенните публикации по темата. Все пак трябва да отбележа и някои пропуски, на които ще се спра по-долу, тъй като тяхното запълване може да допринесе за по-адекватно осмисляне на темата. Отрадно впечатление оставя и използваната изворова база. Христо Беров е привлякъл документи от Архива на Сърбия в Белград и по-специално от фонда на Министерството на народното стопанство, а също и от български архивохранилища като Българския исторически архив при Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (НБКМ-БИА), Централния държавен архив (ЦДА), държавните архиви в София, Пловдив и Габрово. Наистина ценни документи могат да се намерят и в други архиви на по-големи индустриални центрове (напр. Русе и Варна), но те едва ли могат да преобърнат изводите по темата.

В двете глави Хр. Беров добросъвестно е представил социално-икономическото развитие на България и Сърбия през периода 1878-1912 г. през погледа на местни и чужди изследователи, с необходимото аргументиране с факти и взимайки отношение към различните мнения, вариращи от „еволуция без развитие“ до „икономическо чудо“. Дадени са достатъчно сведения за състоянието и промените на стопанското законодателство, демографското развитие, вътрешния пазар и външноикономическите връзки на двете държави. Разгледани са и

основните аспекти от темата. Един от тях е свързан с ролята на държавата за икономическата модернизация. Тя е разгледана главно през призмата на мерките за насърчаване на местната индустрия, но може да се желае поне накратко да се отчетат и други действия на управляващите в двете страни в тази насока, като например изграждането на транспортна инфраструктура и др. Христо Беров представя сравнително добре процеса на формирането на предприемачите в българската и сръбската индустрия през разглеждания период. Въз основа на индивидуални примери са показани важни черти от тяхната поява и развитие, като напр. генезиса (не само в социален, но и в национален смисъл) на първите две поколения „фабриканти“, органичаващите рамки на местните икономики и пр.

Макар и да споменава на някои места, авторът може по-ясно и аргументирано да вземе отношение по въпроса за това кои от представителите на българското и сръбското предприемачество „влизат“ в националните (не само икономически) елити и по какви критерии. В тази връзка трябва да се видят и опитите за създаване на предприемачески организации като напр. Съюза на българските индустриалци, както и тяхната роля и място (включително и на лидерите им) в обществото.

По отношение на един от изводите на Хр. Беров имам сериозна критика. В „равносметката“ си за България той пише: „Държавата стимулира създаването на фабрики, но не стимулира „създаването“ на хора, които да създават фабрики. В този аспект нещата са оставени на техния естествен ход. Няма специализирани училища или обучения.“ Мога да му препоръчам да прочете редица публикации, от които става ясно, че въпреки редица проблеми българската държава прави усилия и в крайна сметка създава, поне на ниво средно образование, достътъчно и на добро равнище търговски и технически учебни заведения. Завършилите ги получават достатъчна подготовка за мащабите на българската индустрия и

при наличие на лична инициативност с придобитите там знания биха могли да се превърнат в предприемачи. Впрочем има и такива случаи, макар и малко, които подкрепят твърдението ми. Още повече, че държавата предоставя възможност и за обучение във висши училища в чужбина. При един дори бегъл поглед на публикациите по темата за образованието на „предприемача“ (собственик и мениджър) става видно, че не само в началния етап на индустриализацията на развитите икономики на Запад, има многобройни примери за успешна изява на инициативни хора, завършили само средно, начално училище, вечерни курсове или разчитащи на „самообразование“.

Заклучението на дисертационния труд (стр. 201- 208) има „смесен“ характер. Наред с представяне и доразвиване на основните изводи от изложението си авторът продължава да „вкарва“ допълнително аргументация и нова фактология. Това ме кара да предложа на Хр. Беров, при евентуална преработка на труда за публикуване, да направи известно реструктуриране на изложението и да въведе нова (четвърта) глава, в която по-подробно да се спре на приликите и разликите в разглежданите два случая – българския и сръбския. За нея той очевидно разполага с още информация, а може да „заеме“ още и от втората и третата глава. По такъв начин, в новото заключение може да се представят на публиката по-генерални изводи, основани на сравнението между общото в двата „балкански“ модела и развитието със сходни процеси, в същата или по-ранна епоха, в други страни и региони на Европа.

Списъкът с използваните архивни извори, документални източници и литература (стр. 209-231) в дисертацията показва сериозното отношение на Хр. Беров към изследването. Ценна информация и аргументация за доказване на авторовите тези се съдържа и в двете таблични приложения в

края на труда. Като цяло, добро впечатление оставя и стилът, на който е написана работата.

Авторефератът на представената дисертация е прекалено дълъг, като в него са отразени основните положения в труда. Цитираните в него заглавия на шест публикации на Хр. Беров са по темата на дисертацията и представят важни моменти от нея. В края на автореферата са посочени и приносите, които авторът претендира, че е направил в труда си. С повечето от тях съм съгласен, но е очевидно, че някои от тях той трябва да доразвива и доказва в бъдещи публикации, като продължение на изследванията си по темата.

Направените критични бележки и препоръки, а към тях могат да се добавят и по-дребни (стилови и правописни грешки и фактологични неточности), съвсем не омаловажават усилията на дисертанта и резултите, постигнати от него в представения труд. В бъдеще бих дискутирал и още интересни проблеми с него, тъй като темата е изключително важна, а и самият той притежава необходимите качества, за да я разшири и доразвие в бъдещата си изследователска дейност.

Направените бележки към съдържанието съвсем не подценяват обсъждания дисертационен труд и смятам, че той трябва да бъде оценен положително. Поради това си позволявам да препоръчам на уважаемите колеги от Научното жури да гласуват „за“, както ще направя аз, и на ас. Христо Анастасов Беров да бъде присъдена образователната и научната степен „доктор“ по професионално направление 2.2. История и археология.

София, 19 юни 2015 г.

Рецензент :

проф. дин Александър Костов